

ZAMAN

ALBAN GONORD

ÇEVİREN
ALP TÜMERTEKİN

FOL

ALBAN GONORD

Fransız felsefeci ve iletişim uzmanı. École normale supérieure'den (ENS) mezun oldu; felsefe alanındaki agrégation sınavını tamamladıktan sonra meslek hayatına felsefe öğretmeni olarak başladı. Paris Yüksek Ticaret Okulu'nun (ESCP) İletişim ve Medya programında eğitim gördü. Grey (WPP), Eure Genel Konseyi ve Macif gibi kurumlarda stratejik planlama ve kurumsal iletişim alanlarında görev aldı. Özellikle zaman, hafıza, bilinç ve gündelik deneyim üzerine düşünce tarihi ile çağdaş kültürü buluşturan çalışmalarıyla tanınmaktadır.

Başlıca eserleri: *Mobility attitude, ce que les portables ont changé dans nos vies* (2005).

ALP TÜMERTEKİN

Alp Tümertekin 1955'te İstanbul'da doğdu. İstanbul St. Michel Fransız Lisesi'ni bitirdi. Yükseköğrenimini İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Fransız ve Roman Dilleri Bölümü Dilbilim dalında tamamladı. Fiziksel Antropoloji, Türk Dili, Pedagoji ve Beşeri-İktisadi Coğrafya sertifikaları aldı. Dilbilim alanında olduğu gibi, coğrafi mekân ve pazarlama coğrafyası konularında da çalışmalarını sürdürdü, çeviriler yaptı. Çeşitli dergilerde yazı ve çevirileri yayımlandı. Başlıca çevirileri şunlardır: J. P. Sartre, *Sözcükler* (1983); G. Bachelard, *Yok Felsefesi* (1995); P. Boniface, *Güçsüzlük İsteği* (1997); J. Le Goff, *Gençlere Avrupa Tarihi* (1997); A. Raymond, *Yeniçerilerin Kahiresi* (1999); J. Derrida, *Marx'ın Hayaletleri* (2001); Stefanos Yerasimos, *Süleymaniye* (2002); Çeşitli yazarlar, *Bensizbiz* (2002); L. Althusser, *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları* (2003); Bella Habip, *Kadmlık, Yeniden* (2003); Roger Perron, *Neden Psikanaliz?* (2003); Marida Talamona, *Malaparte Evi* (2004); Joan Miró, *Düşlerimin Rengi Bu* (2005); Gaston Bachelard, *Uzamanın Poetikası* (2008); Louis Althusser, *Kriz Yazıları* (2009); Gaston Bachelard, *Düşlemenin Poetikası* (2012); T. Kuran, *Yalanla Yaşamak* (2013); G. Apollinaire, *Kübit Ressamlar* (2014); Bruno Zevi, *Mimarlığı Görebilmek* (2015); Álvaro Siza, *Apaçıklığı İmgelemek* (2015); François Georgeon, *Osmanlıdan Cumhuriyete İstanbul'da Ramazan* (2018), George Simmel, *Harabe, Kapı ve Köprü, Kulp* (2020) Alain Robbe-Grillet, *Silgiler* (2021); Jean Grondin, *Parmenides'ten Levinas'a Metafizik* (2024).

İÇİNDEKİLER

13		GİRİŞ ZAMAN VE DENEYİM

BİRİNCİ BÖLÜM ZAMANLA İLGİLİ DENEYİMLER

51		1. SENECA SAHİP OLDUĞUM ZAMAN VE BANA SAHİP OLAN ZAMAN
57		2. NIETZSCHE YAŞAM KAZANDIRAN UNUTUŞ
		3. LEVINAS ÖLÜMDEN İTİBAREN DÜŞÜNÜLEN ZAMAN ÖLÜME DAYANILARAK DÜŞÜNÜLEN ZAMAN
70		4. SARTRE TASARI
75		5. LAVELLE ETKİNLİK

İKİNCİ BÖLÜM ZAMANIN TUTSAKLARI MI?

81		6. PASCAL ZAMANI TANIMLAMAK FAYDASIZDIR
87		7. AZİZ AUGUSTINUS ZAMAN VE DİL
92		8. PASCAL “BİZİM OLMAYAN ZAMANLARDA GEZİYORUZ”

95		9. KANT ZAMAN VE NESNE
101		10. HUSSERL MUTLAK ÖZNEMLİK

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM ZAMANI İŞARETLEMELİK Mİ?

106		11. ARİSTOTELES “ŞİMDİ”NİN ÇİFTE DOĞASI
110		12. AUGUSTINUS RUH
119		13. PLOTINOS EBEDİYET
126		14. SPINOZA EBEDİYET, SÜRE, ZAMAN
133		15. DESCARTES TANRI VE SÜREGİDEN YARATILIŞ
137		16. HUSSERL KÖKENSEL ZAMAN ALANI

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM ZAMAN VE BİLGİ

143		17. ARİSTOTELES “ZAMAN ÖNCE GELEN-SONRA GELENE GÖRE HAREKET SAYISIDIR”
147		18. PLATON ANIMSAMA
153		19. NEWTON MUTLAK, HAKİKİ VE MATEMATİKSEL ZAMAN
158		20. PRIGOGINE VE STENGERS ÇAĞDAŞ BİLİMDE “ZAMANIN OKU”
162		21. CANGUILHEM “BİLİM TARİHİ KENDİ ZAMANINI SALGILAR”

169 | 22. JACOB
EVRİMİN ZAMANI

174 | 23. VIRILIO
“IŞIK-ZAMAN”

BEŞİNCİ BÖLÜM
ZAMAN VE YARATILIŞ

179 | 24. HEGEL
KENDİ OLUŞU OLARAK HAKİKAT

185 | 25. BERGSON
TÜRDEŞ ZAMAN VE SOMUT SÜRE

190 | 26. BACHELARD
SÜRENİN DİYALEKTİĞİ

195 | 27. RICOEUR
ANLATISALLIK VE ZAMANSALLIK

199 | 28. MERLEAU-PONTY
BURADA VE ŞİMDİ BULUNMA ALANI

206 | 29. DELEUZE
BAŞKA-OLUŞ

211 | SÖZLÜKÇE

233 | KAYNAKÇA

244 | DİZİN

BİRİNCİ BÖLÜM ZAMANLA İLGİLİ DENEYİMLER

I SENECA

SAHİP OLDUĞUM ZAMAN VE BANA SAHİP OLAN ZAMAN

Seneca'nın Lucilius'a yazdığı bu mektupların ilki zaman konusunda belirli bir saldırganlık sergiler; zaman akıllıca kullanılmalıdır çünkü bize ait bir şeydir. On ikinci mektup ise yaşlılık ve zamanın yıkıcı yönü üzerine bir düşünceye yer verir. Bu iki mektubu birlikte sunuyoruz çünkü bunlar birbirleriyle çelişerek zaman hakkında özgün bir düşünce sunuyorlar: bir yanda planlarımızda sahip olduğumuz zaman, öte yanda yaşlılıkta bizi ele geçiren zaman. Ama Seneca bize her iki durumda da “ekonomik” bir zaman görüşü sunuyor: Aslında her gün ölüyoruz, bu yüzden her saati elimizden geldiğince kucaklamalıyız; zaman hem yaşamımızda sahip olduğumuz tek şey hem de bizi giderek yaşamdan mahrum eden şeydir. Varoluş yaş aldıkça yaşamımızın azaldığı bu garip döngüye yakalanır. Stoacılığa göre bütün günler birbirine benzer ve “ebedi dönüşün” (bkz. Vade-Mecum) özdeş bir gösterisini oluşturursa, Seneca da “şeyler bin kere tekrar eder” derse, ölüm yaklaştıkça birey için bu özdeşlik mantığı azalır. Böylece bu ebedi dönüş miti Seneca için çok özel bir biçim alır: Gerçekten de aynı şeyin ve bir tekerleğin ya da bir çemberin ebedi dönüşüdür ama bireysel bir yaşam ve bilinç düzeyinde, bu çember küçülür ve bir girdaba dönüşür: Günlerin ve mevsimlerin dairesel

veya döngüsel dönüşü anlam kazanır ve yaşlılık ilerledikçe, bu döngüsellığe duyulan güven, yerini sonun acı dolu kesinliğine bırakır. Fakat bu, Seneca'nın Stoa'nın temel ilkelerinden birini, Doğaya uygun yaşamak ilkesini hatırlamasını engellemez. Seneca için bu ilke şimdiki zamanı dolu dolu yaşamak anlamına da gelir. Bu nedenle bu zamanın “bedeli” olan ekonomik bir anlayış tekrar karşımıza çıkar. Bu anlayış örneğin Marcus Aurelius'a yabancıdır çünkü ona göre “bu geçici anı doğaya uygun olarak geçirmeli, sakın bir şekilde son bulmalıyız, tıpkı olgunluğa ulaşmış bir zeytin gibi, düşerek, onu doğuran toprağı kutsayarak ve vererek” (*Düşünceler*, XIVII). Seneca ise bunun aksine, bugünü miras açısından değerlendirir. Seneca'ya göre, bugünü “en iyi şekilde” değerlendirmek gerekir, onu “israf etmemek” veya ölüm korkusuyla onu öne almamak gerekir. Her gün aynı mücadeledir ve insan her anı bir fırsat sayarak yaşamalı, beklememeli, fırsatı yakalamalı, bir gladyatörün rakibinin yüz ifadelerine bakıp davranması gibi doğru zamanda saldırmalıdır. Böylece Seneca, ait olduğu ve uyum sağlamaya çalıştığı Doğanın gidişatı karşısında edilgen bir Stoacılık sergilemeyen ilkeler ortaya koyar. Böylece zaman da hem bir mülk hem de mülksüzleştiren bir güç olarak peşpeşe, her defasında yeniden ortaya çıkar, insanla birlikte hareket eden bir çember oluşturur.

LUCILIUS'A MEKTUPLAR¹

I. Mektup

“ Sevgili Lucilius, yap şunu: Kendine sahip çık ve zamana ve şimdiye kadar senden alınan, senden koparılan veya senden kaçıp giden zamana sahip olduğunu ortaya koy; zamanı yeniden ele geçir ve koru. Yazdığım gibi olduğuna kendini ik-

¹ Seneca, *Lettres à Lucilius*, GF-Flammartion, 1974, Lettre I, s. 29-30; Letere XII, s. 72-74

na et: Bazı anlar bizden alınır, bazıları çalınır, bazıları geçicidir. Ama en utanç verici kayıp, ihmalkârlık yüzünden olanıdır. Şuna dikkat eder misin: Yaşamın büyük bir kısmı yanlış yaparak, en büyük kısmı hiçbir şey yapmadan geçer ve yaşamın bütünü de başka bir şey yaparak geçer.

Zamana bir bedel biçen, günün değerini kestiren, her gün öldüğünü anlayan kimi gösterebilirsin bana? Asıl hatamız ölümlü görmek için önümüze bakmak: Çoğu kısmı zaten geçti; geride bıraktığımız bütün ömür, ölümün elinde. Öyleyse, sevgili Lucilius, yaptığını yazdığın şeyi yap: Her saati kucakla; böylece bugüne sahip çıktığında yarına daha az bağımlı olacaksın. Erteledikçe yaşam koşa koşa geçiyor.

Lucilius her şey başkalarına aittir, bize ait olan tek şeyse zamandır; doğanın bize emanet ettiği tek değerli şey, geçici olandır, elimizden kayıp gidendir: İsteyen herkes elimizden alabilir bunu. İnsanlar o kadar aptal ki en küçük ve en değersiz nesnelere bile –en azından yerine konulabilir olanları– elde ettiklerinde kendilerine atfedilmesini kabul ediyorlar ama kimse, minnettar olsa bile karşılığını ödeyemeyeceği tek mülk olan zamanı elde ettiğinde kendini hiç borçlu hissetmiyor.

Sana bu öğütleri veren benim ne yaptığımı soracaksın şüphesiz. Açıkça itiraf edeyim: Bir eli yağda öbür eli balda yaşayan ama titiz bir insan olarak, ben de masraflarımı takip ederim. Hiçbir şey kaybetmediğimi söyleyemem ama ne kaybettiğimi, neden ve nasıl kaybettiğimi söyleyeceğim; yoksulluğumun hesabını vereceğim. Ama benim durumum, kendi hataları olmaksızın yoksulluğa düşmüş çoğu insanın durumudur: Bu insanları herkes affeder ama kimse onlara yardım etmez.

Ne olmuş yani? Elinde kalan azıcık şeyle yetinen birini yoksul saymam ama yine de sahip olduklarınızı korumanızı ve doğru zamanda tasarruf etmeye başlamanızı tercih ederim çünkü atalarımızın öğüdüne göre “dibe vurduğunuzda tasarruf etmek için çok geçtir”; gerçekten de sonunda geriye kalan sadece en küçük kısım değil, en kötüsüdür. Sağlığına dikkat et.

XII. Mektup

Nereye baksam yaşlılığımın izlerini görüyorum. Şehir dışındaki evime varmıştım ve bakımsız hale gelen binanın masraflarından şikâyet ediyordum. Bekçi bana bunun onun suçu olmadığını, (gerekli) her şeyi yaptığını ama villanın harap durumda olduğunu söylüyor. Bu villa benim ellerimde büyüdü: Zamanımın taşları bu kadar hasar görmüşse, beni nasıl bir gelecek bekliyor?

Ona kızgınım, ruh hâlimi anlatmak için ilk fırsatı değerlendiriyorum. “Açıkça belli” diyorum, “bu çınarlara bakılmamış, yaprakları kalmamış. Dalları da ne kadar yumru ve kurumuş, gövdeleri ne kadar üzgün ve çıplak!” “Etraflarını çapalasak, sonra da sulasaydık bu olmazdı.” Her şeyi yaptığını, çabalayıp durduğunu ama bu ağaçların biraz yaşlı olduğunu benim koruyucu meleğimin üzerine yemin etti. Aramızda kalsın, onları ben diktim, ilk yapraklarını ben gördüm.

Kapıya doğru dönerek: “Bu kim?” dedim, “bu bitkin yaşlı adam? Onu girişe daha yakın bir yere taşımaları doğru olmuş çünkü ayakları zaten önde! Bunu nereden buldunuz? Başkasının evinden ölü bir adamı çıkarmak ne büyük bir zevk!” Ama o “Beni tanımıyor musun?” dedi, “Benim, Felicion, heykelcikler getirdiğin kişi; benim, kâhya Philositus’un oğlu, senin en sevdiğin!” “Tamamen aklını kaçırmış,” dedim, “küçük bir oğlanmış da ben de en çok onu severmişim de!” Her şey mümkün, hele bir de dişleri dökülüyorsa.

Bunu şehir dışındaki mülküme borçluyum: Nereye dönersem döneyim her yanda yaşlılığımı görür oldum. Yaşlılığı kucaklayalım, yaşlılığı sevelim. Nasıl kullanılacağını bilen biri için zevklerle dolu. Meyveler ölüm anında daha enfes, çocukluğun sonundaki sevinç daha büyük. Şarap düşünleri, kendilerini boğan, sarhoşluklarına son noktayı koyan son kadehin tadını çıkarırlar.

Bütün zevkler en hoş olan yanlarını hep son buldukları ana saklarlar. Daha hoş olan ise, dik bir yokuş aşağı gibi hızlı olmasa da bel büken yaştır ve bence kiremitlerin ucun-

da düşünüş düşmemek arası kalan [su] gibi kişi de kendi zevklerini içerir; ya da daha doğrusu, zevklerin yerini alan şey, hiçbirinin eksik olmamasıdır. İsteklerini tüketmiş ve hepsini geride bırakmış olmak nasıl da hoş!

“Ölümün hemen gözümüzün önünde olması ağır bir yük, diyorsunuz.” Birincisi, yaşlı da genç de olsa ölümün herkesin gözü önünde olması gerekir (çünkü bizler nüfus sayım listesine göre çağrılmıyoruz); ikincisi, kimse bir gün daha yaşama umudunu utanmadan dile getirmeyecek kadar yaşlı değildir. Şimdi, bir gün daha, yaşamda atılan bir adımdır. Ömrün tamamı parçalara ayrılmıştır ve büyükten küçüğe doğru eşmerkezli daireler hâlinindedir: Ama hepsini kapsayan ve kucaklayan bir daire vardır (doğduğumuz günden son günümüze kadar olanları kapsar); insanın gençlik yıllarını kucaklayan başka bir tane daha vardır; bütün çocukluğumuzu kucaklayan bir daire vardır; sonra öyle bir yıl var ki bu yıl kendi içinde, çoğalması yaşamı oluşturan bütün anları barındırır; ay daha dar bir daireyle çevrilidir; gün en küçük daireyi sunar ama o da başlangıçtan sona, güneşin doğuşundan batışına kadar gider.

Bu durum, dilinin anlaşılmazlığı nedeniyle “karanlık” lakabını alan Herakleitos’un “Tek bir gün her bir güne eşittir” demesine yol açmıştır. Bu söz çeşitli şekillerde yorumlanmıştır. Birisi, aslında bunun saat sayısı bakımından eşit olduğunu söylemiş ve yalan da söylememiştir çünkü gün yirmi dört saatlik bir süre ise, o zaman zorunlu olarak bütün günler birbirine eşittir çünkü gece, günün kaybettiği zamanı doldurur. Başka biri ise, bir günün bütün günlere benzerlik bakımından eşit olduğunu iddia eder: En uzun zaman dilimi, aslında tek bir günde, gündüzde ve gecede bulunmayan hiçbir şey içermez ve bu dönemlerin, günün bazen kısalması bazen uzaması olmadan daha uzun sürmesi, dünyanın dönmüşümlü döngülerini kurmak içindir.

Öyleyse her gün, sanki bir yürüyüşe son veriyor, yaşamı bitiriyor ve tamama erdiriyormuş gibi düzenlenmelidir. Yö-

neticisi olduğu Suriye'yi ele geçiren Pacuvius kurbanlar kestirdikten, kendi cenaze törenini yaptırıp ziyafet verdikten sonra gözdeleri alkışlarken, müzik eşliğinde “*Bebiotai, Bebiotai*”, “yaşadı, yaşadı” şarkıları arasında kendini yemek salonundan odasına taşıttırdı. Kendini gömdürmeden geçen tek bir gün bile olmadı!

Bu adamın vicdanı sızladığı için yaptığı şeyi, biz temiz bir vicdanla yapıyoruz, öyleyse uykuya dalarken, içimiz sevinçle dolsun ve neşeyle şöyle diyelim: “Yaşadım ve kaderin bana verdiği yolda yürüdüm.” Tanrı yarın bize bir gün daha eklerse, sevinçle kabul edelim o günü. Yarını kaygı duymadan bekleyen kişi çok mutludur ve hiç kaygı duymadan kendi kendisinin sahibi olan biridir; “Yaşadım” diyen herkes ek bir kazanca uyanır her gün.

Ama mektubumu artık bitirmeliyim. “Böylece gelecek mektubum ama bana az da olsa bir miktar para getirir mi?” diyorsun. Korkma: Yanında bir şeyler getiriyor. Bir şeyler mi dedim? Aslında çok şey. Gerçekten de sana iletmesi için ona emanet ettiğim bu sözden daha aydınlatıcı ne olabilir ki? Muhtaç olarak yaşamak sefil bir şeydir ama muhtaç olarak yaşamaya gerek de yoktur. Nasıl olmaz olur? Her tarafta özgürlüğe giden yol var, hepsi de açık, sayısız, kısa ve kolay. Kimsenin ömrünün devamını sağlamadığı için şükre delim tanrıya: ihtiyaçları ezip geçmek caizdir.

“Bunu Epikuros’un söyleyip söylediğini mi soruyorsun? Senin bir yabancıyla ne işin var?” diyorsun. Doğru olan her şey benimdir; Epikuros’u başına kakmaya devam edeceğim, öyle ki ne söylendiğini değil, kimin söylediğini dikkate almadan sadece sözlere dayanarak yemin edenler, en iyisinin ortak bir miras olduğunu bilsinler. Sağlığına dikkat et.”